

CEVDET YILMAZ (2002) “*Batı Avrupa’daki Türk İşçileri: Sorunlar ve Karşılıklı Beklentiler*”, **Kentleşme, Göç ve Yoksulluk**, (Editör: A. A. Dikmen), Türk Sosyal Bilimler Derneği Yayını, (105–122), İmaj Kitabevi, Ankara.

BATI AVRUPA'DAKİ TÜRK İŞÇİLERİ; SORUNLAR, BEKLENTİLER VE GERÇEKLEŞENLER¹

Cevdet Yılmaz*

Giriş

Türkiye'den Batı Avrupa ülkelerine olan işgücü göçü 40 yılı geride bırakmıştır. Bu süre içinde gerek Türkiye'nin yurtdışındaki vatandaşlarından beklentileri, gerekse onların Türkiye'den istekleri hiç bitmemiş, aksine artarak devam etmiştir. Bunları tespit amacıyla tarafımızdan 10 yıl arayla yapılan iki araştırmada² Batı Avrupa'daki vatandaşlarımızın 1991 yılında ifade ettikleri sorun ve beklentilerinden ilk üç sırada yer alanlar 2001 yılında tekrar ele alınmış ve değerlendirilmiş; sonuç ve bugün gelinen nokta “gerçekleşenler” başlığı altında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

1. Sorunlar ve beklentiler

1991 yılında yaptığımız bir araştırmada yurtdışındaki vatandaşlarımızın 26 değişik sorunla karşı karşıya oldukları tespit edilmiştir (Yılmaz,1992). Sırasıyla bunların en önemlileri: *Yabancı düşmanlığı* (%32.3), *konut problemi* (% 22.6) ve *işsizliktir* (% 9.6)³.

¹ Bu makale *Türk Sosyal Bilimler Derneği* tarafından 21-23 Kasım 2001 tarihinde Ankara'da ODTÜ'de düzenlenen 7. Sosyal Bilimler Kongresi'ne bildiri olarak sunulmuş, İMAJ yayınlарının “KENTLEŞME, GÖÇ VE YOKSULLUK” ismi altında çıkan kitabında yayınlanmıştır.

*Doç. Dr., 19 Mayıs Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü

² Bunlardan **birincisi**, 1991 yılında Batı Avrupa ülkelerinden gelen ve Burdur Er Eğitim Tugayı'nda askerlik hizmetlerini yapmakta olan 20-38 yaş grubundaki 423 kişi üzerinde yapılan anket sonuçlarına dayanmakta olup, bu araştırma ana hatları ile daha önce (Yılmaz,1994'te) değerlendirilmiştir. **İkincisi** ise 2000 ve 2001 yılları yaz aylarında Batı Avrupa ülkelerinden Türkiye'ye tatile gelen 100 vatandaşlarımızla yapılan anket ve mülakat sonuçlarına dayanmaktadır.

³ Diğer sorunlar (% olarak) sırasıyla şunlardır: Yabancılar Yasası'ndan doğan endişe ve korkular (3.5), konsolosluk hizmetlerinin pahalı ve yetersiz oluşu (3.0), çocuklarının

1991 yılında yapılan yine aynı araştırmada yurt dışındaki vatandaşlarımızın Türkiye'den beklentileri sorusuna verilen cevaplarda da 33 farklı istek dile getirilmiştir. Bunlar içinde ilk üç sırada yer alanlar şunlardır: *Yurtdışındaki işçilerin sorunları ile ilgilenilsin, hakları aransın ve korunsun* (% 39,6), *Türkiye her yönüyle güçlü bir ülke olsun, dış ülkelere el açmasın, bizi yalnız bırakmasın ve arkamızda olsun* (% 11,4), *Türkiye'dekiler bize 'Alamancı-yabancı' gözüyle değil 'Türk' gözü ile baksınlar* (% 7,7)⁴.

Türklüklerini unutmaları endişesi (2.8), Türkiye (vatan) özlemi (2.6), yabancı okullarda çocuklarına Türk kültürünün verilmeyişi (2.3), Türkiye'nin yurt dışındaki vatandaşlarına sahip çıkmaması (2.3), yurt dışında Türk kültürü ve İslâmi inançların korunamayışı (2.1), yabancı TV programlarının Türkleri aşağılaması (1.8), yabancı dil problemi (1.8), yurt dışına uyum sağlayamama (1.8), yeni yetişen çocukların Türkçe dil bilgisinden mahrum kalmaları (1.6), askerlik hizmetinin pahalı oluşu (1.6), sosyal haklardan yeterince yararlanamama (1.4), geçim sıkıntısı (1.1), evlenme güçlüğü (0.7), kredi borcundan kurtulamama (0.7), yakınları için vize güçlüğü (0.7), dönüş kararsızlığı (0.7), Türkiye'den kaçanların kendilerini rahatsız etmeleri (0.5), uzun süreli oturma müsaadesi alamama (0.5), Türk işçilerinin pasif olmaları ve kendi aralarında birlik kuramamaları (0.5), siyasal haklarının olmayışı (0.2), meslekte ilerleme imkânlarının bulunmayışı (0.2).

⁴ Diğer beklentiler (% olarak) sırasıyla şunlardır: Türkiye'deki devlet daireleri, hastaneler ve çevre daha temiz olsun (3.7), konsolosluklara yeterli ve bilgili elemanlar gönderilsin, bu kurumlar dürüst ve düzgün çalışsın (3.2), kesin dönüş yapanlara sosyal güvence verilsin (3.2), Türkiye'deki resmî dairelerde bizlere iyi niyet ve güler yüz gösterilsin, adam kayırma olmasın, rüşvet alınmasın (2.5), Türkiye'deki enflasyon durdurulsun (2.2), TRT aracılığı ile çocuklarımıza Türk âdet ve gelenekleri öğretilerek millî şuur kazandırılsın (2.0), kesin dönüş yapanlara iş verilsin (2.0), iki aylık bedelli askerlik kaldırılsın (2.0), devlet kurumlarında İslâmiyet tam ve dürüst yaşansın (2.0), düşünce ve konuşma özgürlüğü olsun (2.0), Türkiye'de yollar asfalt, trafik düzgün olsun (2.0), yurtdışında yeni yetişen gençlere devlet sahip çıksın (1.5), vizenin kaldırılması için çalışılsın (1.5), Türkiye'ye gidince esnaf bizi kandırmasın (1.5), Türkiye'deki seçimlerde bizlere de oy hakkı verilsin (1.5), Türkiye dünyaya tanıtılsın (1.2), yurtdışındakilere devlet samimi ve dürüst yaklaşsın, çıkarıcı yaklaşmasın (1.0), gümrüklerde daha fazla kolaylık sağlansın (1.0), Avrupa Topluluğu'na girilsin (1.0), insan haklarına saygı gösterilsin (ve sırasıyla % 1'den az olan diğer istekler;) Türkiye'deki kanun ve cezalar günün şartlarına uydurulsun, TRT aracılığı ile yurtdışındaki Türk anneler eğitilsin, Yurtdışındaki okul ve camilere şuurlu, bilgili ve yabancı dil bilen görevliler gönderilsin, yurtdışındakilerin sorunları ile ilgilenecek ayrı bir bakanlık kurulsun, Türkiye'deki olaylardan ayrıntılı olarak haberdar edilelim, gümrüksüz araç geçirebilelim, postadaki aksamalar giderilsin, iyi bir başbakan gelsin, sular her gün aksın, Türkiye'de de Almanya'daki gibi bir siyasî düzen olsun.

2. Gerçekleşenler

Bu bölümde 1991 yılında yapılan araştırmada Batı Avrupa ülkelerindeki vatandaşlarımızın en önemli gördükleri üç problemin, geçen 10 yıllık zaman periyodu içinde, nasıl bir seyir izlediği ve 2001 yılı itibariyle bugün gelinen noktanın ne olduğu üzerinde durulacaktır.

a) Batı Avrupa ülkelerindeki vatandaşlarımızın 1991 yılında karşı karşıya oldukları problemlerin başında **yabancı düşmanlığı** geliyordu. Gerçekten de geride bıraktığımız 1990'lı yıllarda yabancı düşmanlığının ortaya çıkışı ile Türk işçilerinin Batı Avrupa'da yerleşme eğilimine girdikleri tarihlerin aynı zamana rastlaması son derece ilgi çekicidir. Göçmenlerin işçi olarak geldikleri Avrupa ülkelerine belli bir süre sonra yerleşme eğilimi göstermeleri ve kendi varlıklarını sosyal hayatın her alanında hissettirmeye başlaması yerli toplumu rahatsız etmeye başlamıştır. Çünkü dıştan katılım faktörü; istihdam alanı, kiralık konut vbg. toplumdaki kıt kaynakların yeniden paylaşımı demek olduğundan, refaha alışmış yerli toplumun buna olumlu bir gözle bakması zaten beklenemezdi. Nitekim özellikle 1990'lı yılların başından itibaren çok kısa bir zaman içinde bütün Avrupa'da *yabancı düşmanlığı* önemli boyutlar kazanarak ırkçı örgütler mantar gibi su yüzüne çıkmaya başlamışlardır. Bunda hiç şüphesiz iki Almanya'nın birleşmesi, Çek ve Slovakların ayrılması, Yugoslavya'nın parçalanması sürecini doğuran milliyetçilik akımlarının da büyük etkisi olmuştur. Bu gelişmelere bağlı olarak 1990'lı yıllarda hemen her Avrupa ülkesinde bir veya birkaç tane ırkçı veya neo-faşist parti siyasal arenada yerlerini almış, hatta ulusal meclislere ve Avrupa Parlamentosu'na girmeyi bile başarmışlardır. Bunların üzerinde birleştikleri en önemli konu *yabancı düşmanlığı* olmuştur. Yabancı düşmanlığının özellikle Türklere karşı olması bu hareketin aynı zamanda *anti-islamî* bir karakter taşıdığını da göstermektedir. Nitekim Hollanda'nın ırkçı Merkez Parti'si o dönemde "*kültürlerinin yabancılar tarafından tehdit edildiğini, ülkenin yabancılarla dolup taşıdığını, hukuk sistemlerinin alt üst olduğunu ve işbaşındaki hükümetlerin de bu duruma seyirci kaldıklarını*" propagandalarında açıkça ifade ederek taraftarlarını ülkedeki yabancılara karşı kışkırtmıştır (Canatan,1990:80)⁵. Nitekim zaman içinde (Möln ve Solingen'de olduğu gibi) bir çok Batı Avrupa şehrinde insanlarımızı diri

⁵ Doğaldır ki, bu iddiaların gerçeği yansıttığı hiçbir zaman iddia edilemez. Çünkü, birçok araştırmada da belirtildiği gibi (bkz.Yılmaz,1992:67 / Şen/Koray, 1993:118) işgücü göçünden daima alıcı ülkeler kârlı çıkmışlardır.

diri yakmak da dahil çok sayıda ırkçı saldırı peş peşe gelmiştir. Yabancı düşmanlığı hareketinin, dolaylı ya da dolaysız iş başındaki hükümetlerden de destek gördüğü o dönemin gazete ve dergilerinde açıkça iddia edilmiştir⁶.

Hollanda Sosyalist Partisi de (diğer ırkçı partiler gibi) bu ülkede yaşayan göçmenler için iki yol önermiştir; Ya "*defol primi*" alıp ülkelerine dönsünler, ya da "*uyum*" sağlayıp asimile olsunlar (Canatan,1990:81). Bilindiği gibi Almanya uzun yıllar vatandaşlarımızı geri dönüş ile entegrasyon arasında bir tercih yapmaya zorlamış, nihayet 10 500 DM tutarındaki "*dönüş primi*" ile iki yılda (1983'te 100 bin, 1984'te de 213 bin) 313 000 vatandaşımızı geri göndermeyi başarmıştır (Şen,1994:93).

1990'lı yılların ortalarına kadar devam eden bu şiddet ve belirsizlikler Batı Avrupa ülkelerindeki vatandaşlarımızı "*gitmek*" ile "*kalmak*" arasında bir tercihle karşı karşıya bırakmıştır. Özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren Türkiye'nin ekonomik yapısındaki kötüye gidiş, ülkemize bağlanan ümitleri yok etmiş, bu olumsuz durum, yurt dışındaki vatandaşlarımızın buldukları ülkelerde yerleşme eğilimlerini güçlendirmiş, tercih bu ülkelerde kalma yönünde olmaya başlamıştır⁷.

"*Kalma*" kararının arkasında vatandaşlarımızın lehine olan başka faktörler de önemli rol oynamıştır. Bunlar;

- 90'lı yılların başlarındaki olumsuzlukların ardından, yine 90'lı yılların ikinci yarısından itibaren Batı Avrupa ülkelerinde seçimlerle bazı iktidarların değişmesi, ırkçılığa karşı tavır alınması vb. **olumlu gelişmeler** olmuştur. Avrupa Birliği

⁶ Bu saldırılarla ilgili olarak gazetelerde ev sahibi ülkelerin hata ve ihmallerini belirten çok sayıda haber ve köşe yazısı yayınlamıştır. "*Avrupa'da Irkçılık Tırmanıyor*", "*Saldırı Çok, Yakalanan Yok*", "*Artık Yeter*", "*Akil Almaz Gelişmeler*", "*Türkler Arasında Korku Artıyor*", "*Saldırıya Büyük Tepki*", "*Alman Politikacıları Şiddete Çanak Tutuyor*", "*Bizi Koruyun*", "*Türlere Defolun Mesajı*", "*İrkçılığın Hedefiyiz*", vb. manşetler o günkü gazetelerin ön sayfalarında yer alıyordu (bkz. TAM,1995).

⁷ 1980'li yılların başından itibaren geri dönüş primi olarak **Türkiye'ye kesin dönüş yapan yüz binlerce vatandaşımızın** ellerindeki parayı gelir getirici kârlı yatırımlara dönüştürememeleri sonucu kısa zamanda **işsiz ve parasız kalmaları**, çevrelerine ya da yurtdışında bıraktıkları yakınlarına **muhtaç hale gelmeleri**, tekrar Avrupa'daki işlerine dönmek için türlü yollara başvurmaları vb. gibi son derece olumsuz bir tecrübe yaşamaları, **halen yurt dışında olup "dönmek"le "kalmak" arasında kararsız olanları büyük ölçüde etkilemiştir.**

genişleme süreci içinde de “*çok kültürlülüğe daha sıcak bakma*” vb. ilerlemeler, vatandaşlarımıza karşı olan önyargıları kısmen de olsa hafifletmiş, bu durum vatandaşlarımızın endişelerinin önemli ölçüde ortadan kalkmasına ve “*gelecek*”lerini bu ülkelerde görmelerine sebep olmuştur.

- Başta Almanya olmak üzere, bazı ülkelerin nüfuslarındaki artışın durması, mevcut nüfusun ihtiyarlaması ve bunun getireceği problemlere karşı gelecekte yine yabancı işgücüne ihtiyaç duyulacağı tartışılmaya başlanmıştır⁸. Böylece işgücü göçünün başlangıcından beri Türkler için ısrarla vurgulanan “*misafir işçi*” statüsü tartışılır olmuştur. Çünkü özellikle Almanların vurguladıkları bu durum Türk işçileri arasında daima “*geri dönüş seçeneği*”ni göz ardı etmemelerini gerekli kılıyor ve “*uzun vadeli gelecek planları*” yapmalarına engel oluyordu (Akkaya,1996:107).

- Bir diğer husus, Batı Avrupa’daki Türk nüfusun hem kendi kendini yenileyen⁹, hem de ekonomiyi ayakta tutmada büyük rol oynayabilecek tüketici bir nüfus olduğu ev sahibi ülkelerin gözünden kaçmamış olmasıdır (Şen/Koray,1993:118-123)¹⁰.

- Hiç şüphesiz bu gelişmelerde Türkiye ve Avrupa’daki durumun yanı sıra, ülkeler arasındaki kültürel ve ekonomik benzeşmeyi de beraberinde getiren küreselleşmenin, telekomünikasyon ve ulaşım alanındaki gelişmelerin ve Batı Avrupa’dan Türkiye’ye günler süren zaman mesafesinin birkaç saate kadar inmiş olmasının da büyük rolü vardır¹¹.

⁸ Nüfus projeksiyonlarına göre 1990-2030 yılları arasında Almanya’nın nüfusunun % 11.6 azalacağı, 2000 yılında çalışan her 1000 kişiye 828 emekli düşerken, bu sayının 2030 yılında 1121 kişiye çıkacağı tahminleri yapılmaktadır.

⁹ Ör.1995-98 yılları arasında Almanya’ya 252 000 Türk giriş yapmış, 191 000 Türk ülkeden ayrılmıştır. Bu durum Avrupa ülkelerinde ihtiyar nüfus ile genç-tüketici nüfusun yer değiştirdiğinin en büyük işaretidir (ÇSGB,2000:12).

¹⁰ Prof. Şen’in açıklamalarına göre; Almanya’daki Türklerin aylık ortalama gelirleri 3 650 DM ve yıllık net harcama miktarları 20 milyar DM’dir (TAM,1995).

¹¹ Telefon vb. kolay iletişim imkânları yanında , uydular ve çanak antenler yardımıyla Türkiye’dekiler ile Avrupa’daki vatandaşlarımız aynı anda aynı TV programlarını izleyebilmekte, mekânlar farklı ve birbirlerinden ne kadar uzak olurlarsa olsunlar, benzer olaylara benzer tepkiler verebilmektedirler. Bu durum, yurt dışındakilerin kendilerini anavatanından uzak oldukları fikrini yok etmekte, birbirlerine oldukça yakın ve aynı ortamı paylaştıkları izlenimini doğurmaktadır.

Bütün bu gelişmeler sonucunda “*kalma*” yönünde verilen bu kararın yurt dışındaki vatandaşlarımız arasında genelde kabul görmesi ile “*çifte vatandaşlık*” ya da “*bulunulan ülkenin vatandaşlığına geçme*” süreci hız kazanmıştır. Geç de olsa verilen bu karar, bulunulan ülkede “*iş kurma*” ve “*ev sahibi olma*” eğilimlerini de teşvik etmiştir. Bu durum ayrıca, özellikle Almanya’nın takip ettiği “*hak değil izin verme*” politikasını da kısmen değiştirmeye zorlamıştır. Böylece başlangıcından beri varolan ve en büyük sorunlardan birisi olarak gösterilen “*hukukî güvencesizliğin*” de önüne geçilmeye başlanmıştır (Şen, 1994:101).

Kalma eğilimi ile beraber lise ve üniversiteye gidenlerin sayısında da önemli bir artış meydana gelmiştir. Geleceklerini Türkiye’de gören birinci kuşak vatandaşlarımız temel eğitimden sonra çocuklarını meslek okullarına veya doğrudan çalışmaya yönlendirirken, kalıcılığın ön plâna çıkması ile okula devam etme oranlarında belirgin bir artış olmuştur. 1996 yılı itibariyle 20 000’den fazla gencimizin Alman üniversitelerinde okumakta olduğu, bunların % 31’i yakınının da kız öğrencilerden meydana geldiği belirtilmiş (Akkaya,1996:123), bu sayı sadece Almanya’da 1997-98 döneminde 23 000’i geçmiştir (ÇSGB,2000:19). Üniversiteli Türk öğrencilerin kurduğu *Avrupa Türk Akademisyenler Birliği (EATA)*, isimli örgütün üyeleri Vassaf’ın (1983) yıllar önce “*Daha Sesimizi Duyuramadık*” ismini verdiği kitabına konu olan gençlerden meydana gelmektedir. Bir görüşe göre, Batı Avrupa ülkelerinde gerçek “*Türk Lobisi*”ni kuracak olanlar da bu gençlerdir (Şen/Koray,1994:138).

1999 yılı verilerine göre Batı Avrupa ülkelerindeki vatandaş sayımız 3 170 466’i bulmuştur. Bunlardan 2 110 223’ü Almanya’da yaşamaktadır. Yukarıda bahsedilen gelişmeler sonucunda Almanya’da toplam yabancı nüfusun % 28’ini oluşturan Türklere 320 000’i halihazırda Alman vatandaşlığına geçmiş durumdadırlar. Hollanda’da bulunan 299 909 vatandaşımızdan da 197 906’sı, yani 1/3’i çifte vatandaşlık hakkından yararlanmıştı (ÇSGB,2000). Bazı araştırmacılara göre bu gelişme devam ettiği takdirde yakın gelecekte Almanya’da Türklere 1 numaralı “*yabancı toplum (azınlık)*” olma özelliğini kaybedecek, “*Türk kökenliler*” olacaklardır (TAM,1995)¹². Alman vatandaşlığına geçerek seçme ve

¹² 2000-2001 yılı yaz dönemlerinde tarafımızdan yapılan anket ve mülakatlarda henüz kesin dönüş yapmamış birinci kuşak vatandaşlarımızın bir bölümü buldukları ülkelere vatandaşlık için müracaat ederken, bir bölümü de kendilerinin bu yaşta sonra ikinci bir vatandaşlığa ihtiyaç duymadıklarını, fakat ikinci ve üçüncü nesil kendi çocuklarının bu haktan

seçilme hakkı kazanan vatandaşlarımız arasından milletvekili seçilenlerin olması bu konuda önemli bir gelişmedir.

Bütün bu gelişmeler, *yabancı düşmanlığı* gibi çok önemli bir tehlikeye rağmen, vatandaşlarımızı içinde yaşadıkları topluma küsmeden, onlarla beraber ve büyük ölçüde de onların şartlarında yaşamaya teşvik etmiş, Batı Avrupa ülkelerinde “geçici” değil, “kalıcı” olduklarını göstermişlerdir.

b) İkinci önemli mesele **konut sorunudur**. Geçen 10 yıllık zaman dilimi içinde bu konuda da önemli değişim ve gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle işçilerimizin en yoğun olarak buldukları Almanya’da 1970’lerin başlarına kadar *fabrikaların yatakhanelerinde* geçen süreç, zamanla aile birleşmelerinin de etkisiyle 1970’lerin ortalarından itibaren önce *kiralık evlere taşınma*, son olarak da 1990’lı yıllardan itibaren *kendi evlerine geçiş* şeklinde bir gelişme göstermiştir.

Dışgöçün 40 yıllık mazisine bakıldığında vatandaşlarımızın bu karara ulaşmalarının kolay olmadığı görülecektir. Şöyle ki; Başlangıçta yurt dışına çıkışın esas amaçlarından birisi kendilerini yeterli bir ev sahibi yapacak parayı kazanmaktır. Bu para kazanıldıkça önce köylerine, sonra yakınlarındaki kasaba veya şehir merkezlerine konutlar inşa edildi. Geri dönüşler ertelendikçe hesaplar yeniden yapılmış, Türkiye’de kırdan kente hızlı göçün doğurduğu büyük şehirlere talep vatandaşlarımızı da etkilemiş, kesin dönüşlerinde yaşayabilecekleri yerler olarak büyük şehirlerimizi görmeye başlamışlar ve buralardan ev sahibi olmaya gayret etmişlerdir (Yılmaz,1992). Dönüşlerin ertelenmesi ile bu evler de onlar için birer ölü yatırım olmuş, çareyi buldukları ülkelerden ev satın almakta bulmuşlardır.

Vatandaşlarımızı yurt dışında konut sahibi olmaya iten faktörler şunlardır;

- En önemli faktör “*kiralık konut*” bulmakta karşılaşılan güçlüklerdir. Başta Almanya olmak üzere vatandaşlarımız öncelikle sanayiinin ihtiyacı olan işgücü açığını kapatmak için gittiklerinden, ister istemez kent merkezlerine yerleşmişlerdir. İlk kaldıkları yerler fabrika yatakhaneleridir. 1970’lerin ortalarından itibaren aile birleşmelerinin etkisi ile kiralık evlere geçiş başlamıştır. Batı Avrupa şehirlerinde kiralık ev bulmak, günümüz şartlarında bile, oldukça güç¹³ ve pahalı bir iştir. Bu

mutlaka yararlanmaları gerektiğini, bu konuda onları teşvik ettiklerini, en azından eskisi gibi karşı çıkmadıklarını belirtmişlerdir.

¹³ Özellikle ev sahibi toplumun önyargılarından kaynaklanan bu güçlükler (ör. Yabancıların oturduğu evler kundaklanabilir, kirayı vermeden ülkelerine dönebilirler, kalabalık

güçlük sadece yabancılara ev vermeme gibi düşünceler yanında, hukuksal gerekçelerden de kaynaklanmaktadır. Ör. Almanya'da çocuk sayısınca oda şartı¹⁴ bunlardan birisini oluşturmaktadır. Ayrıca, birinci kuşakla beraberken azami tasarruf amacıyla kalabalık aileler şeklinde küçük, dar, eski, fakat ucuz evlerde kalan vatandaşlarımız (Köksal,1986) artık ikinci ve üçüncü kuşakla beraber çekirdek aileler şeklinde, daha iyi, daha güzel fakat daha pahalı evlerde oturmak istemektedirler. Özellikle Almanya entegrasyonu hızlandırmak için Türklerin yerli veya diğer yabancılarla beraber sosyal konutlarda karışık yaşamalarını teşvik etmesi, vatandaşlarımızın bu yöndeki cesaretini arttırmakta, bu da kiralık eve talebi arttırmaktadır.

- Ör. Almanya'da konut alım satımında veya inşasındaki kolaylıklar yanında, devletin konut alana gelir vergisinin bir bölümünü iade etmesi, evini kiraya verirken yine devletin araya girerek ev sahibi – kiracı çatışmasına meydan vermemesi gibi faktörler de konuta yatırımı cazip kılmaktadır.

- Diğer yandan, bir zamanlar Türk ekonomisinin de lokomotif gücü olan, inşaat sektörü Batı Avrupa ülkeleri için de önemlidir. Nüfus artışının durma noktasına geldiği bu ülkelerde konutların yenilenmesi, mevcut konutların değerlendirilmesi, başkalarının inşa edilmesi ancak taleple mümkündür. Batı Avrupa ülkeleri Türklerin konut sahibi olma konusundaki hassasiyetlerini kısa zamanda keşfetmişler, bir kısım Avrupalılar eski evlerini Türklere satarken, birçok inşaat şirketi de yapı tasarruf hesapları yolu ile hiçbir riske girmeden konut başına ortalama 400 000 DM'den başlayan fiyatlarla işçilerimizi konut sahibi yapmaya başlamışlardır. Yaptığımız araştırmada vatandaşlarımız hemen her hafta posta kutularına inşaat şirketleri tarafından el ilanları atıldığını, bunun için evlere pazarlamacıların geldiğinden bahsetmişlerdir. Böylece daha önce kiralık evlerde ikinci el mobilya veya eşyalarla idare eden vatandaşlarımız konut sahibi olmakla

oldukları için ev daha çabuk yıpranabilir, evin değeri düşebilir, vb.) bazı araştırmacılar tarafından bütün çıplaklığı ile ortaya konulmuştur (bkz. Akkaya,1996:100-119).

¹⁴ Bu durum, *yani oturlan evde çocuk sayısınca fazladan oda olması zorunluluğu*, özellikle Almanya'da vatandaşlarımızı çocuk sayısınca odası olan büyük, buna karşılık kirası da fazla olan konutlara taşınmaya mecbur ederken, tersine aynı durum bu kez, bu ülkelerin bütün nüfus artışını teşvik edici (ör. yüksek çocuk paraları, çocuğu olan annelere ücretli izin verme gibi) yönlendirmelerine rağmen, *Türkler arasında doğurganlık oranlarının düşmesinin de bir nedenini oluşturmaktadır* (Yılmaz,1996).

bunların iini donatacak sekt6rler için de b6y6k bir pazar olmuşlardır. T6rkiye'ye gelen işçi d6vizlerinin 6nemli bir kısmının bu t6r yatırımlar nedeniyle (6zellikle konut inşası için) geldiği d6ř6n6l6rse, artık bu para fazlasıyla Batı Avrupa 6lkelerinde kalacak, onların ekonomisini canlı tutmaya yarayacaktır. Yaptığımız araştırmada bu s6recin şu anda Avrupa'da b6y6k bir hızla yaşandığını tespit ettik¹⁵. T6rk ekonomisi, 6zellikle de inşaat sekt6r6, bu gelişmelerden çok olumsuz etkilenecektir. Son yıllarda T6rkiye'de inşaat sekt6r6ndeki durgunluğun bir sebebi de bu olsa gerekir.

Yaptığımız anket ve m6lakatlardan elde ettiğimiz verilere g6re yurt dışındaki vatandaşlarımızı buldukları 6lkelerde ev sahibi olmaya sevk eden diğer nedenler şunlardır;

- Geri d6n6şlerin ertelenmesi yanında, ikinci ve 6zellikle 66nc6 kuşak T6rklerin bu 6lkelere uyum sağlamaları, buna karşılık T6rkiye'ye uyum sağlayamama endişesi.

- T6rkiye'nin bir t6rl6 ekonomik refaha kavuşamaması nedeniyle Avrupa ile arasında s6rekli b6y6yen gelişmişlik farkı.

- Dış g6 s6reci içinde yaşanan *k6y kalkınma kooperatifleri* ve *işçi şirketleri* gibi iktisadi teşebb6slerin başarıya ulaşamaması neticesinde konutu daha g6venli bir yatırım aracı olarak g6rmeleri. İleride kesin d6n6ř olsa bile Avrupa'da sahip olunan ev bedelinin gerektiğinde iyi bir sermaye olacağı d6ř6ncesi.

- 1980'li yıllarda yaşanan kitlesel geri d6n6şlerde T6rkiye'ye gelen vatandaşlarımızın verimsiz ve bilinçsiz yatırımlarla ellerindeki sermayeyi kısa zamanda t6ketererek başkalarına muhtaç hale gelmeleri, bu kişilerin Avrupa'daki tanıdıklarına kendilerinin d6řt6đ6 hataya d6şmemeleri y6n6ndeki tavsiyeleri.

¹⁵ Bu durum bizi, T6rkiye'de ev yaptırdıkları için veya sahibi oldukları bu evlerde tatillerini geçirmek için her yıl 6lkemize 6nemli miktarda d6vizle gelen vatandaşlarımızın, yurt dışında ev sahibi olmanın etkisiyle, bu t6r gidiş gelişlerini azaltacakları, gidiş gelişe devam etseler bile bunun eskisi kadar d6vizle olmayacağı, şeklinde bir kanaate sevk etmektedir.

- Sigorta haklarını öldürmeyerek belli aralıklarla Avrupa'ya giriş çıkış yapan fakat Türkiye'de ikâmet eden vatandaşlarımızın lüzumu halinde tedavi için geri (Avrupa'ya) dönmeyi düşünmeleri¹⁶.

- Avrupa'da ev sahibi olanların birbirlerini çoğaltıcı etkisi, adeta bunun bir moda veya statü göstergesi olarak kabul edilmesi.

- Ve nihayet bazı vatandaşlarımızın buldukları ülke vatandaşlığına geçerek Türkiye ile bağlarını kesmeleri.

1988'de yayınlanan bir araştırmada sayıları 50 000 civarında vatandaşımızın buldukları ülkelerde ev sahibi oldukları, 130 000 vatandaşımızın ileride konut sahibi olmaları için yapı tasarruf hesaplarının olduğu, bu hesaplarda biriken paranın da 4 milyar DM civarında olduğu belirtilmişti (TÜSİAD,1988:18). Bugün bu rakam 10 yıl öncesi ile kıyaslanamayacak kadar çoktur. Bu konuda günümüz verilerini yansıtan bir çalışma olamamakla birlikte, 2001 yılı yaz aylarında yurt dışındaki vatandaşlarımıza uyguladığımız anket ve mülakatlarda % 20'sinin buldukları ülkelerde ev sahibi olduğu, yine görüşülen kişilerin % 70'i de fırsat bulduklarında ev almayı düşündüklerini belirtmişlerdir.

c) 1990'ların başında yurt dışındaki vatandaşlarımızın karşı karşıya oldukları üçüncü önemli sorun **işsizlik problemi**di. 1993'te 200 000 olan işsiz sayısı 2000 yılı itibariyle yaklaşık 215 000 civarındadır¹⁷. Bu rakamlar vatandaşlarımız arasında işsizliğin önemli bir problem olmaya devam ettiğini göstermektedir. İşsizliğin başlıca sebepleri olarak şunlar görülmektedir;

- İki Almanya'nın birleşmesi gibi vatandaşlarımızın dışında gerçekleşen bazı olayların etkisi.

- İş piyasasına çıkıldığında ve işe kabulde karşılaşılan *ayrımcılık*. Türklerle Almanların işe yerleştirilmede eşit şansa sahip olmadıkları deneysel olarak

¹⁶ 31.12.1998 yılı itibariyle Almanya'dan malullük, yaşlılık, dul ve yetim aylığı almakta olan 161 734 vatandaşımızdan 33 031'i Türkiye'de, geri kalanlar Almanya'da ikâmet etmektedir (ÇSGB,2000:17).

¹⁷ Bunların 172 500'ü Almanya'da, 17 000'i Hollanda'da, 10 000'i Belçika'da, 7 000'i Avusturya'da, 4 000'i Danimarka'da ve 3 700'ü İsviçre'dedir. Toplam yabancı işsizler içinde Türklerin oranı Almanya'da % 23, Hollanda'da % 28, Belçika'da % 38, Avusturya'da % 11, Danimarka'da % 28 ve İsviçre'de % 10'dur (ÇSGB,2000).

ispatlanmıştır. Net ayrımcılığın (mesleklere göre değişmekle birlikte) ortalama % 9.7 olduğu gözlemlenmiştir (Şen vd.1996:84).

- Başlangıçta (özellikle ikinci kuşak) işçi çocuklarımızın büyük kısmı aile bütçesine katkı vb. amaçlarla temel eğitimden hemen sonra meslekî eğitim almadan işgücü piyasasına girmişlerdir. Bunlardan bir kısmına da vasıf kazandırıcı meslek okullarına 3-4 yıl devam etmek zor gelmiştir.

- Diğer yandan özellikle ikinci kuşak işçilerimiz artan bilgi ve görgü düzeylerine bağlı olarak birinci kuşak işçilerin yaptıkları zor, ağır ve pis işlerde çalışmak istememekte, yerli işçilere rakip olabilecek daha üst seviyede işlerde çalışmayı arzu etmektedirler. Kısacası, ağır ve pis işlerde çalışmak istemiyorlar, fakat iyi işlerde çalışacak niteliğe de sahip değiller.

- Kısa sürelerle çalışıp 6'şar aylık dönemler halinde *işsizlik parası* almak. Çalışmadan kazanılan bu para gençlerimize cazip gelmektedir.

Bütün bu ve benzeri faktörler Avrupa'daki yabancı işçiler arasında en yüksek işsizlik oranının bizim vatandaşlarımız arasında olması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Çok az vatandaşımız gece kursları vb. yollarla vasıf kazanmaya çalışırken, özellikle 2. ve 3. kuşak gençlerimiz arasında hırsızlık, kaçakçılık, uyuşturucu satıcılığı, vb. yasal olmayan yollara başvuranların sayısında artış görülmektedir.

Bütün bu gelişmeler vatandaşlarımızı çeşitli arayışlara sevk etmiş, **özel işyeri açarak** kendileri ve yakınları için daha güvenli bir gelecek sağlamaya yöneltmiştir.

Türkiye Araştırmalar Merkezi verilerine göre 1999 yılı itibariyle 60'tan fazla değişik branşta faaliyet gösteren ve sayıları sadece Almanya'da 51 000'i bulan bu işyerlerinin toplam yatırım hacimleri 11.1 milyar DM, ortalama yıllık ciroları 46.1 milyar DM ve istihdam kapasiteleri de 265 000 kişi olmuştur. Çalışanların % 69.8'i Türk, % 19.6'sı Alman ve % 10.6'sı diğer milletlerden meydana gelmektedir. Başlangıçta Avrupalıların girmediği "*etnik pazar işletmeleri*"nden oluşan bu müesseseler günümüzde "*normal piyasa işletmeleri*"ne dönüşmüş olup sektörler göre dağılımları şu şekildedir (% olarak); Perakende ticaret (35.9), gastronomi (24.2), hizmet sektörü (19.1), toptan ticaret (10.1), el sanatları (6.7), inşaat (2.1), imalat (1.9) (ÇSGB,2000:15).

1997 yılı verilerine göre Hollanda'da Türklere ait işyeri sayısı 7 453, çalışan sayısı 18 000, yıllık ciroları 2.3 milyar Hfl olmuştur. Ayrıca Belçika'da 1 894, Avusturya'da 251, İsviçre'de 818, İsveç'te 1 000, İngiltere'de (KKTC'den gelenlerle birlikte) 5-6 000 civarında Türklere ait işyeri vardır (ÇSGB,2000). Verilen rakamlar en alt düzeydeki değerler olup, gerçekte işyeri sahibi

vatandaşlarımızın sayısının daha fazla olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü, Alman kayıtları milliyet esasına göre tutulduğundan Alman vatandaşlığına geçen Türklerin açtıkları işyerleri Almanların üzerine gözüktüğü gibi, Almanlarla evlenen vatandaşlarımızın da çeşitli kolaylıklardan faydalanmak için eşleri üzerine açtıkları işyerleri de bu rakamlar içinde yer almamaktadır.

Bazı tahminlere göre Almanya’da Türklere ait işyeri sayısı 2030 yılında 92 500, yaratılan istihdam da 315 000 olacaktır (TAM,1995)¹⁸. 1995 yılında yapılan bir araştırmaya göre de işletme sahiplerinin 1/10’i kadın ve 1/3’i de 35 yaşın altındaki ikinci kuşak Türklere aittir (Kızılocak, 1996:48-51). *Avrupa Türk İşadamları ve Sanayicileri Derneği (ATİAD)* ve *Türk-Alman İşadamları Dernekleri Almanya Federasyonu (TİDAF)* gibi kuruluşlar bu işletmelerin geleceği hakkında önemli ipuçları vermektedir. Daha önce yapılan bir araştırmaya göre bu işadamlarının büyük bölümü ithalatlarının % 76.3’ünü Türkiye’den yapmaktadırlar (TÜSİAD,1988:39)

Sonuç

Türkiye Cumhuriyet Anayasası’nın 62. Maddesinde; “*Devlet, yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının aile birliğinin, çocuklarının eğitiminin, kültürel ihtiyaçlarının ve sosyal güvenliklerinin sağlanması, anavatanla bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için gereken tedbirleri alır*” yazmaktadır. Yukarıdaki veriler değerlendirildiğinde görülen o ki, yurtdışındaki vatandaşlarımız sorunlarının çözümünü Türkiye’den beklemek yerine kendileri halletme yoluna gitmişlerdir. Ör.;

a. Yabancı düşmanlığındaki gözle görülür yumuşamaya bağlı olarak, yurttaşlarımız buldukları ülkelerin vatandaşlığına geçme ve bu ülkelerde daimî olarak kalma eğilimine girmişlerdir.

¹⁸ 29.07.1996 tarihinde basına bir açıklama yapan TAM direktörü Prof. Faruk ŞEN, 2010 yılında patronu Türk olan işyerlerinin sayısının 66 100’e çıkacağını tahmin ettiklerini belirterek, **her yıl** Türkler tarafından 2 300 yeni işyeri açılmasına karşılık; bilgisizlik, deneyimsizlik ve piyasayı yanlış değerlendirmeler yüzünden de 700 civarında Türk girişimcinin iflas ettiğini belirtmiştir.

b.Konut sorunu ve kiralık ev bulamama problemi artarak devam etmekte olduğu için vatandaşlarımız buna bir çare olarak buldukları ülkelerden ev satın alma yoluna gitmişlerdir.

c.İşsizlik sorununa karşı kendi özel işyerlerini açmaya başlamışlardır.

1960'lı yılların sonunda “*Köy kalkınma Kooperatifleri*” projesini hayata geçiremeyen Türkiye, yurt dışındaki vatandaşlarımızın 1970'li yıllardaki “*kırsal sanayi girişimleri*”ni de görmezden gelerek desteklemekte geç kalmıştır. 1980'li yıllarda ise Türkiye'nin kıır ve kentlerinde konut alanındaki yatırımları “*ölü yatırımlar*” olarak algılamıştır. Bütün bu gelişmelerin sonucunda yurtdışındaki vatandaşlarımız kendilerine göre yeni çözümler üreterek Türkiye'ye bağımlılıklarını en aza indirirken, ülkemiz ise işçi dövizlerine olan bağımlılığını bir türlü ortadan kaldıramamıştır.

Sonuçta yurtdışındaki vatandaşlarımızın bugün karşı karşıya oldukları sorunlar ve bunlarla ilgili talepleriyle, bir türlü ekonomik kalkınmasını gerçekleştiremeyen ve dövize bağımlılıktan kurtulamayan Türkiye'nin beklentileri birbiriyile çatışır hale gelmiştir.

Faruk Şen'in 23.7.1996 da belirttiği gibi “*her ekonomik krizde yurtdışındaki vatandaşlarının parasını hatırlayan, onları yurda çekmek için projeler geliştiren, bunun için ince hesaplar yapan hükümetlere karşılık, yurt dışındaki vatandaşlarımızın da kendilerine ait bir hesaplarının olduğu unutmamalıdır*”.

Kaynaklar

ABADAN-UNAT, Nermin/KEMİKSİZ, Neşe (1986) **Türk Dış Göçü 1960-1984 (Yorumlu Bibliyografya)**, A.Ü. SBF Yayını, Ankara.

AKKAYA, Çiğdem (1996) **Yıldız Savaşları (Avrupa, Türkiye ve Avrupa'daki Türkler Üzerine Düşünceler)**, Önel Yayınevi, Köln.

CANATAN, K. (1990) **Göçmenlerin Kimlik Arayışı**, Endülüs Yayınları. İstanbul.

ÇSGV (2000) **1999 Yılı Raporu (Yurtdışındaki Vatandaşlarımıza İlişkin Gelişmeler ve Sayısal Veriler)**, Çalışma ve Sos. Güv. Bak. Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hiz. Gn. Md. Yayınları, Ankara.

KIZILOCAK, Gülay (1996) **Dünden Bugüne Almanya’da Türk Serbest Girişimcileri**, Önel Yayınevi, Köln.

KÖKSAL, Sema (1986) **Refah Toplumunda Getto ve Türkler**, İstanbul.

ŞEN, Faruk (1994) **Türkiye’nin Ufukları**, Önel Yayınevi, Köln. ŞEN, Faruk/KORAY, Sedef (1994) **Türkiye’den Avrupa Topluluğu’na Göç Hareketleri**, Önel Yayınevi, Köln.

ŞEN, Faruk/GOLDBERG, Andreas/ÖZ, Güray (1996) **Almanya’da Ayrımcılık (F. Alman İş Piyasasında Türklere Yönelik Ayrımcılık)**, Önel Yayınevi, Köln.

TAM (1995) **Türkische Presse, Oktober 1994-September 1995, Band I, Band II**, Essen: Türkiye Araştırmalar Merkezi Yayını, Essen.

TÜSİAD (1988) **Federal Almanya’daki Türk İşadamlarının Ekonomik Potansiyeli ve Türk Ekonomisine Katkıları**, Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği Yayınları, İstanbul.

VASSAF, Gündüz (1983) **Daha Sesimizi Duyuramadık (Avrupa’daki Türk İşçi Çocukları)**, Bilge Yayınları, İstanbul:

YILMAZ, Cevdet (1992) **Batı Avrupa Ülkelerinde Çalışan Türk İşçilerinin Türkiye’de Kırsal Kesim ve Şehirleşme Üzerine Etkileri**, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

YILMAZ, Cevdet (1994) “*Sosyal Problemlerin Mekân Tercihleri Üzerine Etkisi (Batı Avrupa’daki Türk İşçilerinin Sorunlarına Siyasî ve Sosyal Coğrafya Açısından Bir Yaklaşım)*”, **OMÜ, Eğitim Fakültesi Dergisi**, 9 (293-344), Samsun.

YILMAZ, Cevdet (1996) “Batı Avrupa’daki Türk İşçilerinin Bazı Demografik Özellikleri”, **Akademik Açı**, 1 (126-141), Samsun.